

UDK: 728.6:72.04:694.6

Oblikovani leseni stavbni členi, nosilci razpoznavnih značilnosti stavbarstva v manjših naseljih (leseni deli fasadnih odprtin)

Modelled wooden building parts, bearers of recognizable architectural characteristics in smaller settlements (wooden parts of facade orifices)

avtorica dr. **Živa DEU**, univ. dipl. inž., Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana

Izvleček/Abstract

V preteklosti so se v urbanem in arhitekturnem oblikovanju manjših naselij (večinsko stavbarstvo) z upoštevanjem naravnih danosti in človekovega življenja in dela oblikovale gradbene konstante (osnovni volumen, merilo, odnosi), značilne za posamezna območja Slovenije. Te so se kontinuirano prenašale iz roda v rod, se prilagajale naprednejšemu načinu življenja in "modnim" vplivom (arhitekturni stili), ki so prihajali iz bližnjih mest. Z likovnim oblikovanjem zunanjščin so lastniki dosegli predvsem individualnost, različnost in tudi ugled. Oblikovani in reliefno okrašeni so bili predvsem posamezni stavbni členi, ki so bili pogosto rezultat "samouško rokodelskega sloga". Kljub temu pa je njihovo oblikovanje v kompoziciji arhitekture stavb v manjših naseljih pomembno umetnostno izročilo in velik sestavni del celotne kulturne dediščine naroda. V sozvočju z novo oblikovanimi razvojnimi usmeritvami naselij, v katere se kot kakovost vključuje tudi v prostoru obstoječe

identitetno stavbarstvo (stavbna dediščina), so bile izdelane številne podrobne raziskave večinskega stavbarstva v manjših naseljih. Med njimi tudi analiza oblikovanja lesenih delov fasadnih odprtin. Poznavanje vrednot, meril ter različnosti v likovnem oblikovanju lesenih delov okenskih in vratnih odprtin namreč pomeni pomembno podlago za oblikovanje splošnih usmeritev (državni nivo) za bodoči kakovostni razvoj manjših naselij in podrobnih priporočili za bodoče kakovostno arhitekturno (lokalni nivo) oblikovanje fasadnih odprtin in arhitekture v celoti s ciljem celovitega varstva stavbne (kulturne) dediščine.

Ključne besede: celovito varstvo stavbne dediščine, identitetna arhitektura, večinska arhitektura, likovna merila, oblikovanje in krašenje lesenih stavbnih členov, leseni deli fasadnih odprtin, vratni okvir, okenski okvir, vratna krila, stavbno pohištvo

In the past, building constants (basic volume, measure, relations) typical of individual parts of Slovenia were formed in the urban and architectural formation of smaller settlements (majority architecture) by taking into account the natural possibilities as well as human life and work. These constants were continually passing over from generation to generation and were accommodating to more advanced way of life and to »fashionable« influence (architectural styles) coming from nearby towns. With the artistic modelling of outer parts of buildings, the proprietors achieved above all the individuality, diversity and prestige as well.

Modelled and relief ornamented were mostly individual parts of a building, which were frequently the result of »self taught artisan style«. Despite that, their modelling in the composition of the building architecture in smaller

settlements is, however, a very important artistic tradition and a big constituent part of the entire cultural heritage of our nation.

In harmony with the newly formed directions of development of the settlements, in which identity architecture (building heritage) existing in space, is also included as a quality, numerous thorough researches of the majority building in smaller settlements were made. Among them also the analysis of modelling wooden parts of the façade orifices.

The knowledge of worths, measurements and diversity in the artistic modelling of the wooden parts of window and door orifices represents a very important basis for the formation of the general directions (state level) for the future qualitative development of smaller settlements and detailed reference for future qualitative architectural (local level) modelling of facade orifices and architecture as a whole, with the aim to the integral protection of the building (cultural) heritage.

Key words: *integral protection of the building heritage, identity architecture, majority architecture, artistic criterion, modelling and ornamenting of wooden building parts, wooden parts of facade orifices, door frame, window frame, door fold,*

1. UVOD (splošne ugotovitve)

“Umetnost je zvesta spremljevalka človeka na vseh razvojnih stopnjah njegovega kulturnega razvoja”, je zapisal Stele (Stele, F., Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih, Ljubljana 1966, str. 1). Številne stavbne podrobnosti, med njimi tudi oblikovani leseni stavbni členi, pričajo, da je bila tudi v večinskem stavbarstvu manjših naselij, poselitvenih strukturah zunaj večjih mest, vse do druge polovice 20. stoletja, opazna tudi svojevrstna umetnost.*

Razvila se je v prevladujoči družbeni plasti kmetov, trgovcev in obrtnikov. Njena posebnost je, da je bila masovna in da je temeljila na tradiciji, to je na globoko zakoreninjenih likovnih merilih, v katerih je v zgodovinskem razvoju opazen sočasen vpliv umetnosti vladajočega in kulturno razvitejšega sloja. Kulturno elito so v obravnavanem okolju sestavljali cerkveni oblastniki, veleposestniki in konec 19. in v začetku 20. stoletja izjemoma tudi novo nastajajoči sloj industrijalcev. Njihovi objekti (cerkve, samostani, župnišča, graščine, dvorci, pristave in druge zgradbe), ki so v oblikovanju hitro sledili v svetu širše uveljavljenim lepotnim vrednotam arhitekturnega oblikovanja, umetnostnim stilom (romanika, gotika, renesansa, barok), so bili neposredni vzor oblikovanju večinskega stavbarstva.

V večinsko stavbarstvo, ki je razpoznano za kakovostno in danes identitetno sooblikuje raznolike kulturne krajine, so se merila arhitekturnega oblikovanja, uveljavljena v arhitek-

turi kulturne elite, številno prenesla šele v 17., 18. in 19. stoletju. **

V tem obdobju sta namreč v večjem delu slovenskega prostora omogočila živahno urbano in arhitekturno dejavnost visoki stopnji gospodarskega in kulturnega razvoja. Ob ustvarjenih pogojih se je podoba trških in vaških naselij in stavb spremenila. Objekti so se razvili v širino in višino. Leseno gradivo je zamenjala trajnejša opeka, utrdila so se merila kompozicije in, kar je najpomembnejše, hiše so z utrjevanjem novih meril lepega (barok), postale reprezentativne.

2. UVELJALJANJE NOVIH (BAROČNIH) MERIL V ARHITEKTURI V MANJŠIH NASELJIH

Analize stavbnega razvoja kažejo, da z uvajanjem novih, baročnih likovnih meril, graditelji v manjših naseljih niso bistveno posegli v fasadno kompozicijo, uporabo materiala in konstrukcijo, ampak so večji del sil svojega delovanja usmerili v slikovit in plastičen zunanji videz objektov. Letega so dosegli z oblikovanjem in krašenjem posameznih, v preteklosti funkcionalno razvitih stavbnih členov.

“Vse, kar je bilo v 18. in 19. stoletju, v dobi baroka, dodano obravnavanemu stavbarstvu, je bilo le razkošje v bogastvu obdelave posameznih detajlov” (Košir, Ljubljana 1987, str. 38; Pertot, Trst 1994, str. 205).

Tako z uvajanjem novih meril v stavbarstvo manjših naselij stavbeniki niso razvrednotili v zgodovinskem razvoju že uveljavljenih gradbenih konstant, povezanih z upoštevanjem

* Umetnost v arhitekturi manjših naselij dokazujejo tudi umetnostni zgodovinarji (Wole, Stele, Sedej, Šumi), etnologi (Sič, Karlovšek, Baš, Makarovič, Bogataj).

** Tako pri nas v kmečkem okolju razen cerkvene umetnosti vse do 16. stoletja sploh ne zasledimo umetnostnega oblikovanja; v omembe vrednem številu se pojavi šele v 17. stoletju, razmah kmečke umetnosti pa sodi v drugo polovico 18. stoletja in v 19. stoletje* (Pogledi na etnologijo, Makarovič, G., Pogledi na ljudsko likovno umetnost, Ljubljana 1978, str. 400, 401).

narave, naravnih danosti, človeka in njegovega dela. V širšem prostoru (visoka arhitektura) uveljavljena baročna merila, ki so bila poudarjeno povezana s krašenjem stavbnih členov, so prilagodili oblikovani, obstoječi arhitekturi tako, da kontinuiteta v razvoju ni bila prekinjena, objekti, fasadne ploskve pa so dobile nov, želen baročni videz.

Opazno je tudi, da so se merila baročnega oblikovanja v arhitekturi manjših naselij uveljavila s časovnim zamikom, različno številno in različno kakovostno.

Kdaj in kako številno in kakovostno so se v posameznih območjih baročna merila oblikovanja in krašenja stavbnih členov uveljavila, preoblikovala in razvila samosvoje prvine in značilnosti je bilo odvisno od:

- v območju značilne uporabe gradiva (kamen, les, glina) pri izvedbi stavbnih členov,
- ohranjene in razvite likovne tradicije krašenja,* ki je bila v umetnostno ne vodilnih slojih v manjših naseljih razvita tako v kamnitem kot lesenem gradivu,
- kulturnih vplivov (sredozemskega, zahodnoevropskega in vzhodnoevropskega),
- različne oddaljenosti od kulturnih žarišč in nosilcev idej arhitekturnega oblikovanja (večja mesta) ter
- kulturnega in gospodarskega razvoja oziroma splošnega življenjskega standarda na

* "Umetno in slikovito izrezljani koželji na preslicah (del kolovrata) so plod rezbarsko nadarjenega gorskega človeka in že W. Šmid poudarja njih domačo izvornost" (Pogledi na etnologijo, Vilko Novak, Sestava slovenske ljudske kulture, Ljubljana 1978, str. 147).

"Omamentika na kmečkih stavbah na Dolenjskem in sploh na subpanonskem območju je v 18. stoletju in tako rekoč do danes ujeta v navidezno "prazgodovinsko" tradicijo" (Sedej, I, Ljudska umetnost na Slovenskem, Ljubljana 1985, str. 90).

posameznem območju; želje naročnikov so bile namreč odvisne od njihove blaginje in lokalnega merila lepote oziroma neposrednih umetnostnih teženj ožjega okolja.

Iz zapsanega sledi, da so območja kakovostno oblikovanih stavbnih členov v kamnu, lesu, ometu, mavcu ali štuku kompatibilna z območji prevladujoče, značilne uporabe gradiva v stavbarstvu. Tako so kakovostno oblikovani leseni stavbni členi, ki so predmet obravnave, številnejši v pokrajinah, v katerih je dolga obdobja prevladovalo leseno gradivo in je rezbarstvo postalo tako rekoč hišna obrt, medtem ko v območjih identitetne uporabe kamnitega gradiva prevladujejo skromno oblikovani in okrašeni leseni stavbni členi.

Več bolj kakovostno oblikovanih stavbnih členov je tudi v bližini večjih mest in v območjih, ki so bila sočasno deležna tudi gospodarskega razcveta.

Skromno oblikovani in okrašeni stavbni členi prevladujejo v območjih, ki so bila v času oblikovanja objektov v sozvočju z baročnimi merili, oddaljena od kulturnih žarišč in so bila gospodarsko slabo razvita.

3. OBLIKOVANJE IN KRAŠENJE LESENIH STAVBNIH ČLENOV

Les, v večjem delu Slovenije temeljno stavbno gradivo, je bil vseskozi tudi osnovno izrazno sredstvo umetnikov – kiparjev. Poseben razcvet je umetnost oblikovanja lesa v povezavi z arhitekturo dosegla v 17., 18. in 19. stoletju.

"Od približno l. 1620 dalje imamo po naših cerkvah nešteto oltarjev in prižnic pa tudi drugih okrasnih predmetov kiperske in rezbarske vrste, ki predstavljajo razvoj te obrti v vsem njenem bogastvu.

Tvarina, iz katere so ti izdelki izdelani, je izključno les. Ustvarjale so ta dela domače delavnice, ki so bile raztresene po vsej deželi. Zdi se, da ni bilo pomembnejšega kraja brez rezbarske in podobarske delavnice" (Stele, F., Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih, Ljubljana 1966, str. 62, 63).

O zelo razviti podobarski, rezbarski in pozlatarski obrti v širšem prostoru Slovenije pričajo predvsem številni še ohranjeni materialni viri v mnogih objektih "visoke" arhitekture.

V obravnavani večinski arhitekturi (manjša naselja) se je v navezavi na tradicijo lesen rezbarski okras zgostil ob fasadnih odprtinah pri zidanih stavbah, pri delno zidanih in delno lesenih stavbah ter pri lesenih stavbah (lesena gospodarska poslopja - kašče, sušilnice za sadje, skednji, kozolci) se je usmeril na stopniščne in balkonske ograje, prezračevalne line in druge lesene konstrukcijske člene.

Zaradi obsega gradiva in pa zaradi dejstva, da je bilo v preteklosti v sklopu arhitekturnega oblikovanja največ truda vloženega prav v oblikovanje fasadnih odprtin (okenskih in vratnih odprtin), in sicer od tistega trenutka dalje, ko je osnovni funkcionalni vlogi fasadnih odprtin dodana tudi lepota sestavina (baročna okna so narejena zato, da se gledajo od zunaj, hkrati pa so od znotraj funkcionalna), bodo v nadaljevanju splošno predstavljene le značilnosti oblikovanja in krašenja lesenih delov fasadnih odprtin.

4. OBLIKOVANJE IN KRAŠENJE LESENIH DELOV FASADNIH ODPR TIN

Nanizane splošne ugotovitve so povzetek rezultata opravljenega dela, podrobne analize materialnih in pisnih virov v slovenskem prostoru identitetnega stavbarstva (obliko-

vanega in kontinuirano razvitega do prve polovice 20. stoletja) v manjših naseljih (vasi, trgi), tistih naselij, ki še kakovostno sooblikujejo razpoznavne značilnosti kulturnih krajin.

1. *Izjemno močno razvita rezbarsko umetniška dejavnost, ki jo poudarjajo umetnostni zgodovinarji, se je v manjših naseljih odrazila predvsem v kakovosti številnih lesenih plastik, ki krasijo cerkvene notranjosti. Okrašeni leseni členi fasadnih odprtih stanovanjskih in gospodarskih objektov so le bled odmev te kakovosti.*
2. *Rezbarstvo, povezano z arhitekturnimi členi, je bilo zastavljeno tudi v manj številni vodilni arhitekturi ("visoka arhitektura"). V njeni likovni nadgradnji so prevladovali izdelki iz kamna, ometa, mavca ali štuka, ki so bili nekako bolje združljivi z arhitekturo: slabša kakovost lesnih izdelkov v figuraliki in nezdržljivost z arhitekturo - zlat oltar, dodatek k arhitekturi - samostojna ornamentalna celota (Stele, Ljubljana 1969)). Ker je bil les v velikem delu slovenskega prostora cenejši in dostopnejši material, je razumljivo, da so v manj ugledni, a večinski arhitekturi, v lesu posnemali vrednostno izpostavljene kamnite izdelke in okrasje v ometu, mavcu in štuku. Ne smemo namreč pozabiti, da je bil v večini slovenskega prostora lesen vratni okvir izraz gospodarsko slabo stoječega naročnika in da naslikane ali v ometu, mavcu ali štuku izvedene obrobe okenskih odprtih pričajo o trajnem in zavestnem posnemanju kamnitih okenskih okvirov.*
3. *Večje rezbarske delavnice, ki so*

svoja dela oplemenitile z lastno likovno nadgradnjo in so bile zaposlene z izvedbami zahtevnejših naročil, se z izdelavo stavbnega pohištva (lesenih vratnih in okenskih okvirov in vratnih kril) za večinsko stavbarstvo niso ukvarjale.

Leseno stavbno pohištvo (vratni, okenski okviri in vratna krila) za večinsko arhitekturo so namreč izdelovali domači mizarji in različno spretni in umetniško nadarjeni rezbarski mojstri (mnogi med njimi so sodelovali pri izdelavi zahtevnejših naročil) in tudi samouki, ki pa so pri svojem delu posnemali obrtno znanje in uveljavljena likovna merila večjih rezbarskih in tudi kamnoseških delavnic.

Oblike in okras okenskih okvirov

Oblika lesenih okenskih okvirov oziroma lesena okenska škatla je rezultat konstrukcije, stilnih vplivov pri njihovem oblikovanju nismo zasledili (odstopanja od pravokotnih oblik različnih velikosti).

Reliefen in plastičen okras lesenih konstrukcijskih delov okenskih odprtih je v merilu Slovenije izjemen. Tudi rezbarsko okrašenih dodatnih okenskih okvirov, ki vidno poudarjajo fasadne odprtine in jih omenja nekatera literatura pri pregledu materialnih virov, razen nekaj redkih primerov, nismo zasledili.

Oblike in okras vratnih okvirov

V 18. in 19. stoletju se pri oblikovanju lesenih vratnih okvirov niso razvile posebne oblike in vrste okrasja. Mizarji in rezbarji so, kot smo že ugotovili, v lesu posnemali kakovostno izdelane in stilno uveljavljene baročne (poznobaročne) oblike kamnitih vratnih okvirov. Tako so

oblike in okrasje lesenih vratnih okvirov v posameznih območjih združljive z v prostoru zastopanimi in značilnimi kamnitimi vratnimi okviri.*

Edina v lesu oblikovana izvirna oblika je ločna oblika s preklado, oblikovano v obliki jarma - jarmičkasta oblika. "Lesen portal s preklado v jarmičkasti obliki morda pomeni izvirnejšo obliko, ki se je razvila v lesu. Kamniti portali s preklado jarmičkaste oblike so zelo redki" (Makarovič, G., Slovenska ljudska umetnost, Ljubljana 1981, str. 16).

Vratni okviri so le izjemoma likovno poudarjeni z reliefnimi ali plastičnimi okrasnimi motivi.

Oblike in okras vratnih kril

Danes v obravnavani identitetni arhitekturi manjših naselij prevladujejo vratna krila z okvirno konstrukcijo (okvir in polnilo). Starejše oblike vratnih kril, opaženih z deščicami v vodoravni, kvadratni, zvezdnati ali obliki, imenovani ribja kost, so redke.

V nasprotju z vratnimi in okenskimi okviri, katerih oblikovanje je izrazito podrejeno funkciji, vratna krila, različno bogato okrašena in mnoga kakovostno rezljana, pričajo, da je bilo delo "umetniško" delo mizarjev in rezbarjev (tudi samoukov) usmerjeno prav v njihovo izdelavo.

Vratna krila, izdelana iz debelih okvirov, lahko krasijo le preprosto profilno oblani okviri polnil. Bolj kakovostno oblikovana vratna krila

* Med lesenimi vratnimi okviri, so številno zastopane naslednje oblike (posnetki kamnitih okvirov):

- preprosta pravokotna oblika, podboj in preklada sta ravna (prizmatična),
- pravokotna oblika z ravnim (prizmatičnim) podbojem, preklado in nadportalno polico,
- pravokotna oblika z ravnim (prizmatičnim) podbojem, preklado, nadportalno polico in pazduhama,
- potlačena polkrožna ločna oblika s temenskim sklepnikom (sklepnim kamnom).

□ **"V 19. SOLETJU PA SE PRAV TAKO POJAVIJO LESENI PORTALI, KI SO POSNETEK KAMNITIH BIDERMAJERSKIH OBLIK (PAZDUHASTI PORTAL) Z DROBNIM OKRASJEM (ROZETAMI, GIRLANDAMI IN COFI)". (SOK J., ETNOLOŠKA TOPOGRAFIJA SLOVENSKEGA ETNIČNEGA OZEMLJA - 20. STOLETJE; OBČINA ŠMARJE PRI JELŠAH, LJUBLJANA, 1991, STR.: 191.**

poleg profilno obdelanih okvirov polnil vidno poudarjajo preprosto okrašena polnila. Med enostavni okras polnil sodijo zrnato in rebrasto oblikovane površine. Med najlepša vratna krila sodijo gotovo bogato rezljana vratna krila, pri katerih so polnila okrašena z zahtevnimi okrasnimi elementi. Med zahtevne okrasne motive sodijo geometrijski (pravokotniki, rombi, zvezde, rozete, četrtinski izseki iz rozet, volutaste vijuge), baročni (cofi, različni okviri) in rastlinski motivi (stilizirane cvet-

ke, rastline v vazah) ter različne figuralne rezbarije. Pri bogato rezljanih vratih ima zaporna letev med vratnimi krili pogosto obliko pilastra z rezljanim ali kaneliranim trupom, bazo in kapitelom.

V nasprotju s stilnimi oblikami lesenih vratnih okvirov (posreden močan vpliv italijanskih kamnoseških delavnic) se v izbranih okrasnih motivih vratnih kril odlikava močan vpliv severnih umetnostnih tokov. Pod njihovimi vplivi so namreč delovali vsi kakovostni rezbarji, ki so v slo-

venskem prostoru opremljali z lesenimi izdelki kakovostno arhitekturo.

5. STANJE OHRANJENOSTI IN VPLIV NA OBLIKOVANJE IDENTIČNIH ZNAČILNOSTI OBRAVNAVANEGA STAVBARSTVA

Oblikovani in okrašeni leseni členi fasadnih odprtin sicer sooblikujejo zunanjo podobo fasadnih ploskev posameznih stavb, vendar je njihov likovni vpliv na oblikovanje razpoznavnih značilnosti arhitekturnega oblikovanja po posameznih območjih manjši, kot

□ **DOMAČI REZBARJI SO PRI OBLIKOVANJU VRATNIH KRIL POSNEVALI VZORE PRI VODILNIH NOSILCIH RAZVOJA. "NA POLJIH (VRATNIH POLNILIH) SE NENADOMA POJAVIJO POVSEM DRUGI MOTIVI, KI POSNEMAJO PODOBNE OKRASKE, KOT JIH JE VIDEL (REZBAR) V CERKVI NA BAROČNIH IN ZLATIH OLTARIJAH, NEKOLIKO NESPRETNO REZJANI GRIFONI, KI IZVIRAJO PRAV TAKO IZ VZOROV, KI JIH JE VIDEL V CERKVI, TER LETNICA V BOGATEM RASTLINSKEM OKVIRU" (FISTER, M., REZJANA VRATA V TUHINSKI DOLINI, KAMNIK, 1971, STR. 5). KONČNI IZDELEK, OBDELAVA VRATNIH KRIL, PA JE BIL SEVEDA ODVISEN OD REZBARSKIH IN UMETNIŠKIH SPOSOBNOSTI IZVAJALCA IN ŽELJA IN FINANČNIH MOŽNOSTI NAROČNIKA**

smo pričakovali glede na dejstva, da sta bila obdelava lesa in krašenje lesenih izdelkov v večjem delu prostora Slovenije tradicionalna in da je bil les v večjem delu slovenskega prostora identitetno in prevladujoče stavbno gradivo in osnovno gradivo pri izdelavi fasadnih odprtih tudi v obdobju renesančnih in baročnih umetnostnih vrednot.

Vzroki za takšno stanje so v sozvočju z nekaterimi že nanizanimi ugotovitvami:

- *Rezbarski okras se je pri zidanih stavbah sicer zgostil ob okenskih in vratnih odprtinah, večji razmah pa je doživel pri stavbnih členih lesenih stavb, ki so bile v obdobju oblikovanja danes identitetnega stavbarstva v manjših naseljih še številne.*

- *Te stavbe so v večini propadle ali so bile uničene (tudi kakovostno oblikovane). Enako usodo je doživel tudi velik del zidanih (tudi kakovostno oblikovanih) stavb v širših območjih večjih mest (okolica Ljubljane, Maribora, Celja in naselja ob prometnicah - Jesenice, Ljubljana, Zagreb in Ljubljana, Maribor, Murska Sobota).*

V zidanih stavbah je bilo mnogo kakovostno oblikovanih lesenih členov fasadnih odprtih uničenih tudi z neustreznimi gradbenimi posegi (zamenjava vratnih, okenskih okvirov in vratnih kril z novimi industrijskimi izdelki; nepopravljiva škoda je bila kakovosti identitetne arhitekture v manjših naseljih narejena v šestdesetih letih tega stoletja z "modnim" večanjem okenskih odprtih - tridelna okna).

- *V obdobju končnega oblikovanja danes identitetne arhitekture (18. in 19. stoletje) je bil z uveljavljenimi renesančnimi, baročnimi*

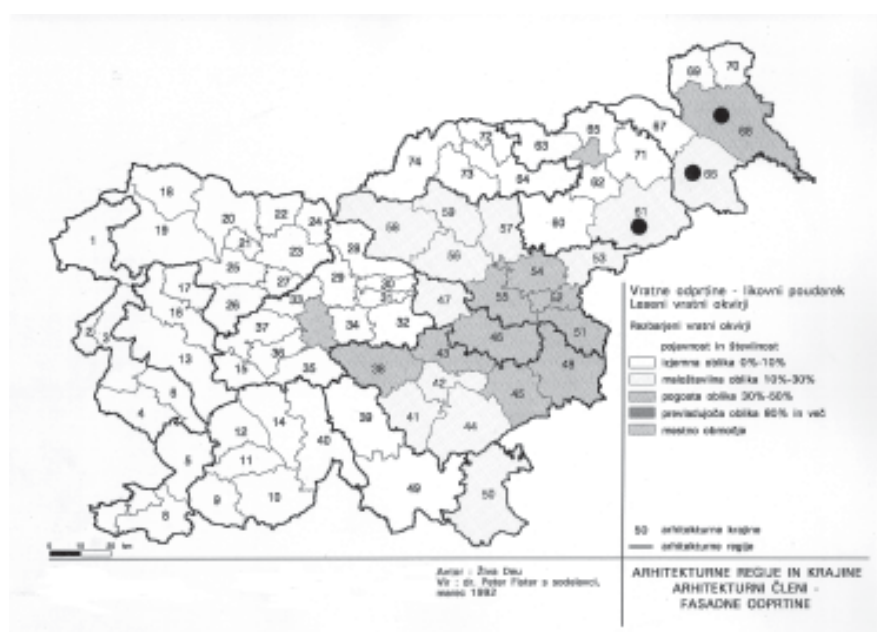
in pobaročnimi merili les kot vidni likovni poudarek fasadnih odprtih zidanih objektov, z izjemo vratnih kril, zapostavljen. Na prvem mestu je bil kamen (kamniti okenski in vratni okviri). Leseni vratni in predvsem okenski členi so postali konstrukcijski elementi, ki jih v sozvočju pa zahtevanem razkošju in plastičnem videzu fasad likovno plemeniti okrasje iz mavca ali štuka ali redko slikarsko okrasje.

Zato danes kakovostno obdelani, oblikovani in okrašeni leseni vratni okviri in tudi številna uporaba tako izdelanih elementov (oblikovani in okrašeni okenski okviri so redki in izjemni v merilu Slovenije) razpoznavno sooblikujejo identitetno stavbarstvo v manjših naseljih le v območjih prevladujočega lesenega gradiva, ki so bila v preteklosti dobro gospodarsko razvita in imajo še danes ohranjeno arhitekturo do take stopnje, da je njena identiteta še razpo-

znava. To so območja kulturnih krajin Dolenjske, Kozjanskega, Bizeljškega, Zagorja in Bele krajine ter območja v porečju reke Savinje. Kakovostna obdelava, oblikovanje in krašenje lesenih okenskih okvirov je izjemno in omejeno le na severovzhodno Slovenijo (glej karto 1. Vratne odprtine in okenske odprtine - likovni poudarek - rezbarjeni vratni in okenski okviri).

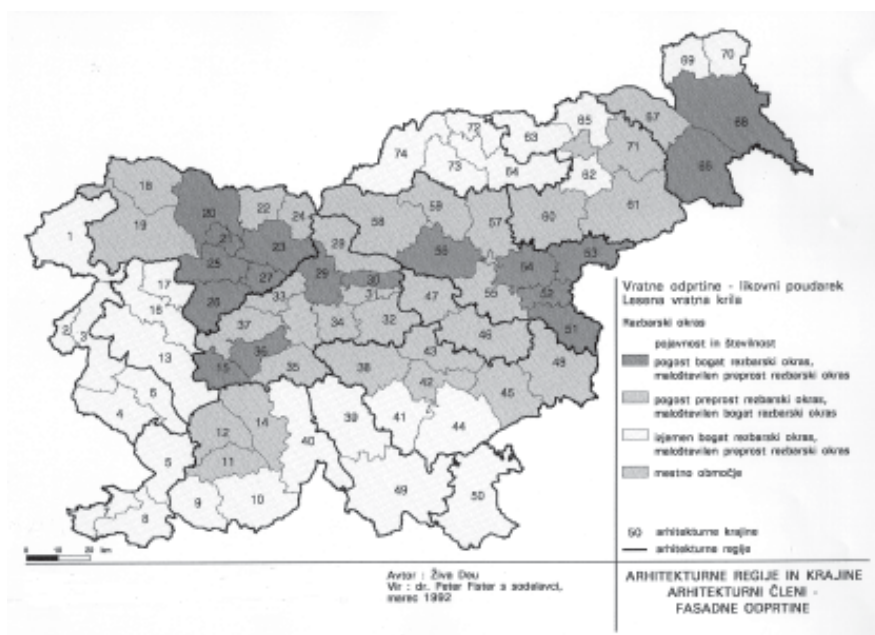
Območja, v katerih se je razvila rezbarska dejavnost pri oblikovanju vratnih okvirov do take stopnje, da kakovostno oblikovani izdelki sooblikujejo identiteto stavbarstva, se med seboj razlikujejo v rezbarskih podrobnostih soodvisno od razlik, ki so značilne za v prostoru identitetne kamnite izdelke (vrtno okvire).

Kakovostno oblikovana in okrašena vratna krila so številna v razvojno prednostnih območjih, v katerih je bilo osnovno stavbno gradivo les, neglede na spoznano identitetno v

□ Karta 1. Vratne in okenske odprtine – stilno oblikovani in rezbarsko okrašeni leseni vratni okviri

- Območja z redkimi stilno oblikovanimi in rezbarsko okrašenimi lesenimi okenskimi okviri

Karta 2. Vratne odprtine – lesena vratna krila – likovni poudarek

uporabi materiala, v izvedbi vratnih okvirov (kamnit ali lesen vratni okvir) To so kulturne krajine Gorenjske, osrednje Slovenije in deli kulturnih krajin Notranjske, Dolenjske, Savinjsko – Kozjanske, Pomurja in Prekmurja. V vseh drugih regijah so kakovostno oblikovana in okrašena vratna krila izjemna (glej karto 2. Vratne odprtine - likovni poudarek - lesena vratna krila, rezbarski okras).

V kontekstu raziskave je pomembna ugotovitev, da kljub opisanim zgoštvam ohranjena in kakovostno oblikovana vratna krila ne vplivajo na oblikovanje tipoloških in identitetnih značilnosti stavbarstva, temveč pomenijo izjemno kakovost tako

v orisanih območjih kot v merilu Slovenije v celoti. Zaradi izjemnega prepleta motivov, ki so jih rezbarji posneli po v prostoru uveljavljenih kamnoseških in predvsem rezbarskih delavnicah, ki so po novih baročnih merilih izdelovale opremo in okrasne izdelke predvsem za cerkvene naročnike in jim dodali še vrsto tradicionalnih, predvsem simbolnih elementov, na podlagi nivoja naše analize stavbne tvarine, okrasja ni bilo mogoče tipološko opredeliti.

6. POMEN POZNAVANJA RAZLIČNOSTI V OBLIKOVANJU LESENIH DELOV FASADNIH ODPRTIN - SKLEP

Na osnovi novih vrednostnih in normativnih usmeritev so oblikovana vodila novega razvoja manjših naselij in arhitekture v njih. S ciljem varstva naravnih in ustvarjenih danosti (trajnostni razvoj) usmeritve vključujejo tudi široko stopnjo varstva stavbne dediščine (celovito varstvo stavbne dediščine) in upoštevanje v prostoru že vzpostavljenih kakovostnih meril,

tudi likovnih, ki so se v večinskem stavbarstvu do prve polovice 20. stoletja kontinuirano oblikovala. Seveda vse z nadgradnjo vrednot našega časa. Tako bo pretrgana in dokazano kakovostna kontinuiteta v urbanem in arhitekturnem oblikovanju naselij ponovno vzpostavljena.

Poznavanje vrednot, meril in različnosti v likovnem oblikovanju okenških in vratnih odprtij je pomembno za oblikovanje splošnih usmeritev za bodoči kakovostni razvoj manjših naselij na državnem nivoju in za oblikovanje podrobnih priporočil za bodoče kakovostno arhitekturno oblikovanje fasadnih odprtij in arhitekture na lokalnem nivoju.

Poskusno oblikovanim usmeritvam, ki temeljijo na v preteklosti vzpostavljenih likovnih merilih pri oblikovanju fasadnih odprtij, predvsem njihovi pomenski vlogi pri urbanem in arhitekturnem urejanju manjših naselij, je trdna opora dokazana zgodovinska in umetnostna vrednota večinske arhitekture, tako izjemnih, skromnih in najskromnejših kakovosti. V sklepnem dalu naj navedem še nekaj za državni nivo urejanja naselij poskusno oblikovanih usmeritev, ki

so izbrane v povezavi s predstavljeno materijo:

- Pri vseh stavbnih posegih v večinskem stavbarstvu je zaželena največja možna mera upoštevanja ugotovljenih različnosti v oblikovanih likovnih merilih v prostoru obstoječega stavbarstva, ki se izražajo v različicah stilnega

oblikovanja in krašenja fasadnih odprtin.

- V največji meri možna zaščita obstoječih kakovostnih in manj kakovostnih kamnitih in lesenih elementov oblikovanih vratnih in okenskih odprtin ter okrasja v barvi, ometu in štukaturnem mavcu. Ohranjanje kakovostnih in manj kakovostnih kamnoseških, lesenih in štukaterskih izdelkov je pomembno, saj so izključno plod domače dejavnosti in so po menju mnogih umetnostnih zgodovinarjev (Stele, Zadnikar, Šumi) resnično prežete z narodu lastno ustvarjalnostjo. Posebej izpostavljeno mora biti varovanje v kulturnih krajinah, v katerih je arhitekturna identiteta še dobro razpoznavna (Fister, Ljubljana 1993).
- Zaželena je likovna nadgradnja (kontinuiteta) v posameznih območjih ugotovljenih stilnih oblik vratnih in okenskih okvirov in identitetnega okrasja. Mnogi motivi so blizu sodobnim lepotnim merilom. Poleg tega imajo okrasni motivi, ki so se uveljavili v kamnu, lesu ali štukaturnem mavcu, izvor v tradiciji in so izraz vsakodnevnega življenja in navad ter so zato v oblikovanju fasadnih elementov sodobne arhitekture opravičljivi tudi danes. V tradicionalnih ali posodobljeni obliki morajo biti zaznavni v arhitekturi in kamnoseštvu, rezbarstvu, štukaterstvu in slikarstvu.
- V varstvene in razvojne usmeritve

□ Novo oblikovana vratna krila izhajajo iz meril in razmerij likovnega izročila z nadgradnjo v oblikovanju, ki je izražena s sodobno oblikovanimi motivi rezbarsko poudarjenih polnil

mora biti vključena tudi ponovna oživitev ugotovljenih jeder kamnoseških, rezbarskih in štukaterskih dejavnosti v prostoru (ponovna oživitev obrti in obrtnih delavnic). □

Literatura

1. Andersen L., Barok in rokoko, Ljubljana 1969
2. Arhiv Korpus slovenske arhitekture
3. Baš, A., Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980
4. Baš, F., Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju, Ljubljana 1984
5. Boucher, M., Furic, J., La maison rurale en Haute-marche, Paris 1984
6. Cankar, I., Uvod v umevanje likovne umetnosti, Ljubljana 1994
7. Cevc, E., Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom, Ljubljana 1981
8. Cevc, E., Slovenska umetnost, Ljubljana 1966
9. Egenter, N., Architectural anthropology, Lausanne 1992
10. Fister, P., Umetnost stavbarstva na Slovenskem, Ljubljana 1986
11. Fister, P., Arhitekturne krajine in regije, Ljubljana 1993
12. Fister, P., Glosar arhitekturne tipologije, Ljubljana 1993
13. Harris, C., M., Illustrated dictionary of historic architecture, New York 1977
14. Jacob, E., New Architecture in New England, DeCordova Museum 1974
15. Karlovšek, J., Slovenski ornament, ljudski in obrtniški izdelki, Ljubljana 1937
16. Karlovšek, J., Slovenski domovi, Ljubljana 1939
17. Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine, podpisana v Parizu 23. novembra 1972, Uradni list SFRJ, št. 56-947/74-str. 1771
18. Konvencija o varstvu evropskega arhitektonskega bogastva, sprejeta v Granadi 3. oktobra 1985, št. 121, Uradni list SFRJ - Mednarodne pogodbe, št. 4-11/91-str. 36;
19. Košir, F., Uvod v analizo arhitekturne teorije, Ljubljana 1987
20. Makarovič, G., Slovenska ljudska umetnost, zgodovina likovne umetnosti na kmetijah, Ljubljana 1981
21. Ministère des affaires culturelles, Principes d'analyse scientifique, Architecture, Paris 1972
22. Mole, V., Umetnost, Ljubljana 1941
23. Mušič, M., Arhitektura in čas, Maribor 1963
24. Sedej, I., Kmečka hiša na Slovenskem, Ljubljana 1979
25. Sedej, I., Ljudska umetnost na Slovenskem, Ljubljana 1985
26. Sič, A., Kmečke hiše in njih oprava na Gorenjskem, Ljubljana 1924
27. Stele, F., Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih, Ljubljana 1966
28. Šumi, N., Pogledi na slovensko umetnost, Ljubljana 1975
29. Unamundo, M., Umetnost in resnica, Ljubljana 1988,
30. Valenčak, J., Urejanje, oblikovanje in vzdrževanje kulturne podobe izvenmestnih naselij, Ljubljana, 1991